

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

TIL VA MADANIYAT

O'ZBEKISTON

2022 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2022 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosari: Nodirbek Jo'raqo'ziyev

Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboyev, Samixon Ashirboyev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Baxtiyor Mengliyev, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, G'aybulla Boboyorov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov.

Tahrir hay'ati

Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Maria Sabtelni (Kanada)
Frederik Bressand (Fransiya)	Timur Kocaoglu (AQSH)
Ingeborg Baldauf (Germaniya)	Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
Mark Toutant (Fransiya)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Rochelle Almeida (AQSH)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Emek Uşenmez (Turkiya)
Valeriy S. Xan (O'zbekiston)	Abdulvahap Kara (Turkiya)
Eunkyung Oh (Janubiy Koreya)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Oqilxon Ibrohimov (O'zbekiston)	Dilorom Ashurova (O'zbekiston)
Shodmon Vohidov (Tojikiston)	Darya Jigulskaya (Rossiya)

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nodirbek Jurakuziev

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboev, Samixon Ashirboev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Bakhtiyor Mengliev, Uzoq Juraqulov, Sul-ton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, Gaybulla Babayarov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov.

Editorial Committee

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Maria Subtelny (Canada)
Frederique Bressand (France)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ingeborg Baldauf (Germany)	Almaz Ulvi (Azerbaijan)
Marc Toutant (France)	Tanju Seyhan (Turkey)
Rochelle Almeida (USA)	Hisao Komatsu (Japan)
Akram Habibullaev (USA)	Emek Üşenmez (Turkey)
Valeriy S. Khan (Uzbekistan)	Abdulahap Kara (Turkey)
Eunkyung Oh (South Korea)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Oqilkhon Ibrohimov (Uzbekistan)	Dilorom Ashurova (Uzbekistan)
Shodmon Vohidov (Tajikistan)	Daria Zhigulskaya (Russia)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

To'lqin Tog'ayev

XX asrning 20-30-yillarida O'zbekistonda til va yozuv siyosati.....6

Murodqosim Abdiyev

Soha terminlari izohli lug'atlarini tuzishga doir mulohazalar.....23

Mardon Rahmatov

Alisher Navoiyning lirik asarlarida takrirlarning
sintaktik-semantik xususiyatlari.....36

Abdumannon Hasanov

Lakuna – til va madaniyatning mushtarak muammosi.....50

Muhammadsolih Tursunov

"Alpomish" dostoni matnlarining alfavit va chastotali
lug'atlari hamda statistik tahlili.....61

Gulnoraxon Niyazova

Jahon tilshunosligida detektiv asarlarning lingvistik
aspektda o'rganilish davrlari.....76

Adabiyotshunoslik. Tarjimashunoslik

Zaynabidin Abdirashidov

"Shimol shamoli" yoki Buxoroning uyg'onishi:
Istanbuldan bir nazar.....87

Gulbahor Ashurova

Tarixiy shaxs tasvirida tarixiy fakt va talqin muammosi.....112

CONTENT

Linguistics

Tulqin Togaev

Language and writing policy in Uzbekistan during the period
20s-30s of the 20th century.....6

Murodqasim Abdiev

Some notes on the compilation of explanatory
dictionaries of field terms.....25

Mardon Rahmatov

The syntactic-semantic features of takrirs in the lyrical works
of Alisher Navoi.....36

Abdumannon Hasanov

Lacuna as a common problem of language and culture.....50

Muhammadsolih Tursunov

Alphabetical and frequency dictionaries and statistical
analyzes of "Alpomish" epic texts.....61

Gulnorakhon Niyazova

Periods of study of detective works in linguistic aspect
in world linguistics.....76

Literature. Translation studies

Zaynabidin Abdirashidov

"North wind" or the Awakening of Bukhara: a view from Istanbul.....87

Gulbahor Ashurova

Problem of historical facts and interpretation in the
portrait of a historical person.....112

"Alpomish" dostoni matnlarining alfavit va chastotali lug'atlari hamda statistik tahlili

Muhammadsolih Tursunov¹

Abstrakt

Ushbu maqola korpus yaratish dasturiy vositalari asosida "Alpomish" dostoni matnlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Bunda "Alpomish" dostonlari matnlarini tanlab olish, alfavitli va chastotali lug'atlarini tuzish jarayonlari va natijalari tavsiflangan. So'ng "Alpomish" dostonlari matnlarining statistik tahlili natijalari bayon qilingan. Lug'atda so'zlar chastotasining va ters holatning berilishi ham ilmiy, ham amaliy ahamiyatga egadir. Undan ijodkor uslubi uchun xarakterli bo'lgan so'zlarni aniqlash mumkin bo'ladi. Lug'at kompyuter yordamida tuzilganligi sababli bu borada yuqori darajadagi aniqlikka erishildi, deb ayta olamiz. Dastur yordamida lug'at tuzish vaqtida uchrashi mumkin bo'lgan ba'zi kamchiliklar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *Alpomish, lug'at, alfavit-chastotali lug'at, chastotali lug'at, so'z, chastota, so'z turkumi, statistika.*

Kirish

"Alpomish" – qadimiy dostonlardan biridir. U qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, turli elatlar va xalqlarning birodarligi, sevgi va sadoqat, oila mustahkamligini kuylovchi ulkan eposdir. Unda bir oila taqdiri misolida vaziyat taqozosi bilan bog'lanib ketgan qadimiy o'zbek urug'ining qayta birlashishini badiiy aks ettirish orqali millat birligi g'oyalari, uning qahramonona shon-shuhrati va istiqboli, el-yurt farovonligi, oila baxti va Vatan ravnaqi uchun kurash kuylangan. Qahramonlik dostonlari asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ruhiy va ma'naviy quvvat berib kelayotir. Shuning uchun ular ma'naviy qadriyatlarimizning alohida tarkibiy qismi sanaladi.

¹ Tursunov Muhammadsolih Sa'din o'g'li – mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat universiteti.

E-pochta: muhammadsolih927@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6485-3630

Iqtibos uchun: Tursunov, M.S. 2022. "Alpomish" dostoni matnlarining alfavit va chastotali lug'atlari hamda statistik tahlili". *O'zbekiston: til va madaniyat* 3: 61–75.

Marosimlarga aloqador urf-odat va an'analarning bevosita dostonlarda berilishi masalasiga, ikkinchidan, doston kuylashning marosimlar bilan bog'liq tarzda davom etayotgani masalasiga ahamiyat berish kerak. "Alpomish" dostoni o'zbek xalqi qadimiy qahramonlik eposining yorqin namunalaridan biridir. Unda Alpomishning o'z yaqinlari tinchligi, baxt-u saodati yo'lida ko'rsatgan qahramonliklari madh etiladi. Shu bilan birga, ushbu dostonida jamiyat va inson hayoti masalalari o'ziga xos reallikda – qahramonlik va go'zallik haqidagi xalq ideallari doirasida kuylanadi.

"Alpomish" dostoni o'zbek xalqi orasida ikki versiya va ko'plab variantlarda juda keng tarqalgan. O'tgan asrda uning variantlari o'ttizga yaqin xalq baxshisidan qirqqa yaqin variantda yozib olingan. Uning to'la variantlari Fozil Yo'ldosh o'g'li, Muhammadqul Jonmurod o'g'li Po'ltan, Berdi baxshi, Bo'ri Sodiq o'g'li, Bekmurod Jo'raboy o'g'li, Mardonaqul Avliyoqul o'g'li, Abdulla Nurali o'g'li, Saidmurod Panoh o'g'li, Umir Safar o'g'li kabi yetakchi dostonchi baxshilardan yozib olingan. Shular orasida eng mukammali, badiiy jihatdan eng yuksagi atoqli xalq shoiri Fozil Yo'ldosh o'g'lidan yozib olingan nusxa hisoblanadi. Unda shoirning yuksak dostonchilik mahorati to'la namoyon bo'lgan. Fozil Yo'ldosh o'g'li "Alpomish" dostonini butun umr bo'yi kuylab kelgan. Atoqli shoir Hamid Olimjonning obrazli iborasi bilan aytganda, bu doston uning shoirlik beshigi bo'lgan. Binobarin, "Alpomish" dostonida ham buning yorqin guvohini ko'rish mumkin.

Mavzuning o'rganilish doirasi

Shu paytga qadar yozuvchi asarlari tilini lingvistik, lingvostilistik nuqtayi nazardan o'rganish bo'yicha anchagina ishlar amalga oshirildi va ular adibning badiiy merosini, tili va uslubini o'rganishga, badiiy matn tahlili taraqqiyotiga munosib hissa bo'lib qo'shildi [Qo'ng'urov, Karimov 1984; Karimov, Jo'rayev 2001]. Lekin zamon oldimizga dostonni yangicha talqin etish vazifasini qo'yayotgan ekan, ma'naviy merosni o'rganishga eskicha usullar bilan yondashib bo'lmaydi. Binobarin, Alpomish dostonining variantlarini o'rganishning tahlil metodlari ko'lamini ham kengaytirish lozim bo'ladi.

Aslida lug'at tartib berish jahon tilshunosligida ham, turkiy, xususan o'zbek tilshunosligida ham qadimdan davom etib kelayotgan an'analardan hisoblanadi. Ulug' Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asari lug'atchilikning nodir namunasi [Karimov 2002]. Xorazmlik yurtdoshimiz Abulqosim Mahmud ibn Umar az-Zamaxshariyning XII asrda yaratgan "Muqaddimat ul- adab"

lug'at-glossariysi ham lug'atshunoslik tajribasining ajoyib namunasi hisoblanadi [Borovkov 1965, 101].

Ko'pqirrali leksikografik tadqiqotlarda yozuvchilik leksikografiyasi, ya'ni aniq bir ijodkor yoki uning asari lug'atini tuzish yuzasidan olib borilgan ishlar ham muhim o'rin tutadi. Bu an'ana o'zbek lug'atchiligida Navoiy zamonlaridan beri davom etib kelmoqda [Hamidov 1983, 12-15]. Bunday tajriba jahon tilshunosligida yangicha mazmunda XX asrning o'rtalaridan davom ettirildi [Bektayev, Kenesbayev 1973, 14-20; Karpova, Stupin 1982, 13-20]. Amalga oshirilgan ishlar natijasi o'laroq A.S.Pushkin, T.G.Shevchenko, M.Gorkiy, S.Yesenin, N.A.Nekrasov, A.V.Kolsov, M.A.Sholoxov, Gyote, A.Miskevich, Abay, M.Avezov va boshqa klassiklar ijodi yuzasidan tuzilgan lug'atlar buning isboti bo'lib hisoblanadi.

Asta sekinlik bilan bo'lsa-da, bu kabi ishlar o'zbek tilshunosligida ham amalga oshirilmoqda. Biz bunda, birinchi navbatda, Alisher Navoiy ijodi bo'yicha tuzilgan lug'atlarni nazarda tutamiz. "Navoiy asarlari lug'ati" (1972) va "Alisher Navoiy asarlari tili-ning izohli lug'ati" (1983-1985) hozirgi o'zbek leksikografiyasining jiddiy yutug'i sifatida e'tirof etilishga loyiqdir.

Badiiy adabiyot matnini o'rganishga ko'maklashuvchi leksikografik kuzatishlar qatorini o'zbek tilshunosligida I.A.Kissen [Kissen 1972], S.Rizayev [Ризаев 1980; 1986], S.Muhammedov [Мухаммедов 1982], R.Qo'ng'urov, S.Karimov [Qo'ng'urov, Karimov 1981, 6-7] va Sh.Maxmatmurodovlar [Махматмуродов 1989] tomonidan yaratilgan lug'atlar hisobiga kengaytirish mumkin.

O'zbek leksikografiyasi bu kabi an'analarga ega bo'lishiga qaramasdan, hozirgi paytda olib borilayotgan ishlar talab darajasida emas. Shu ma'noda rus leksikografiyasining taniqli namoyondalaridan P.N.Denisov aytgan quyidagi gaplar o'zbek leksikografiyasiga ham tegishlidir: «Leksikografiya hamon leksikologiya uchun o'gayligicha qolmoqda, nazariy leksikografiyaning qat'iy o'rnatilgan prinsip va xulosalari yuzasidan tortishuvlar davom etmoqda, ko'pincha bu mustaqil lingvistik sohaning hammaga ma'lum bo'lgan haqiqatlarni go'yoki yangidan kashf etilmoqda. Bu esa izohli-kombinator, birikmali, semantik, chastotali va boshqa u yoki bu aniq lug'atning baholanishida subyektivizmga, isbot qilib bo'lmaydigan qat'iylikka olib kelmoqda» [Денисов 1980, 2-3].

Badiiy asarlar lingvistik material manbasi

Badiiy adabiyot tilning yuqori fazada – badiiy-estetik vazifani ado etishida o'ziga xos maydondir. Badiiy matn boshqa matnlardan,

masalan, ilmiy va rasmiy matnlardan farq qilib, unda ushbu vazifani amalga oshirishga qaratilgan umumxalq tilidagi barcha lingvistik vositalarning ishtirok etishi me'yor hisoblanadi. Shuning uchun ham shoir va yozuvchilar asarlari matni lingvistik material sifatida nafaqat ona tilimiz rivojlanishi va taraqqiyoti, balki har bir ijodkor uslubiga xos bo'lgan jihatlar to'g'risida ilmiy xulosalar chiqarish uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

Masalaning ana shu muhim jihatlari hisobga olinib, o'zbek tilshunosligida Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Rabg'uziy, Muhammad Solih, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Yusuf Amiriy, Durbek, Abulg'oziy Bahodirxon, Umar Boqiy, Shayboniy, Muqimiy, Furqat, A.Qodiriy, Cho'lpon, H.H.Niyoziy, Elbek, G'.G'ulom, Oybek, A.Qahhor, K.Yashin, H.Olimjon, Zulfiya, Sh.Rashidov, Shuhrat, Oydin, S.Ahmad, M.Shayxzoda, A.Muxtor, E.Vohidov, A.Oripov, Sh.Xolmirzayev kabi ko'plab shoir va yozuvchilarimizning asarlarini, xalq og'zaki ijodi namunalari, ilk vaqtli matbuot materiallarini til aspektida o'rganishga bag'ishlangan monografik kuzatishlar yuzaga kelgan.

Ushbu tadqiqotlar shoir va yozuvchilar yashagan davr tilining taraqqiyot bosqichlari, ijodkorlar tili va uslubi, ularning til boyligi va ma'naviyatga qo'shgan hissasi to'g'risida muhim ilmiy xulosalar berganligini e'tirof etgan holda, bu xulosalarning to'laqonli emasligini ham ta'kidlab o'tish joiz. «...badiiy asar tili bo'yicha tipologik kuzatishlar olib borishda faqat kuzatuvchining intuitsiyasiga asoslanib qolish yaramaydi. Chunki bunday ishda intuitsiya kuzatuvchi uni xohlaydimi, xohlamaydimi, qat'iy nazar, subyektivizimga olib borishi, kuzatishlarda bir yoqlamalikka yo'l qo'yishi tabiiy.

Yozuvchining badiiy mahoratini, san'atkorligini aniqlashda ham faqat intuitsiyaga asoslanish yuqoridagi kamchilikning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Ayrim individning o'z intuitsiyasi asosida olib borgan ishini dengiz qa'ridan mohir javohir teruvchi mehnatiga qiyos qilaylik. U qanchalik mohir bo'lmasin, dengiz yoki daryo tagidagi javohirning hammasini to'liq terib ola olmaydi, ko'ziga ko'rinib turgan katta-katta javohirlarni terib olsa-da, ko'pgina mayda javohirlar, ayrim tosh yoki tuproq tagidagi ko'zga tezdagina tashlana bermaydiganlari qolib ketadi. Ba'zan ana shu nazardan chetda qolgan mayda javohir ko'zga aniq tashlanib turgan katta-katta javohirdan qimmatliroq, tozaroq bo'lishi mumkin.

Masalaga shu nuqtayi nazardan qaralsa, ma'lum bir davrda ijod etgan shoir yoki yozuvchilar guruhining, yo ayrim olingan ijod-

korlar asarlari tilining to'liq lug'atini tuzishning ahamiyati qay darajada ekanligini tushunish qiyin bo'lmaydi» [Qo'ng'urov, Karimov 1981, 6-7].

Demak, bu maqsadga erishishning ishonchli yo'li matn tahlilining dastlabki bosqichida leksikografik va statistik kuzatishlar olib borishdir. Ta'kidlaganimizdek, bu borada o'zbek leksikografiyasida olib borilayotgan ishlarni talab darajasida, deb bo'lmaydi.

O'zbek tilshunos olimlari A.Nurmonov va B.Yo'ldoshevning "Hozirgi o'zbek adabiy tilining chastotali lug'atini yaratish juda murakkab muammo sanaladi, shuning uchun hozirgi kungacha qadar tilimizning to'la chastotali lug'ati yaratilganicha yo'q. Bu muammoni hal qilish uchun, eng avvalo, umummilliy adabiy tilning barcha asosiy uslublari (ilmiy, badiiy, so'zlashuv, rasmiy, publisistik kabilar)ni, janrlarni (vaqtli matbuot, badiiy adabiyot, xalq og'zaki ijodi, jonli so'zlashuv tili kabilarni) statistik metodda to'liq o'rganib chiqilishi asosida yuqori chastotali so'zlarni, grammatik formalarni har bir uslub va janr bo'yicha aniqlab olish lozim bo'ladi. Ana shundan keyin o'zbek adabiy tilining to'la chastotali lug'atini tuzish, uning chegarasi, tamoyillari haqida fikr yuritish mumkin", deb aytgan mulohazalari ham fikrimizni qo'llab-quvvatlaydi [Nurmonov, Yo'ldoshev 2001, 125].

So'z haqidagi asosiy fakt uning qanchalik keng tarqalganligidir. Ma'lumotlar til o'rganuvchilar uchun ayniqsa qimmatlidir, chunki u so'zni o'rganish qanchalik muhimligini darhol ko'rsatadi. Katta kompyuterlashtirilgan til korpusining paydo bo'lishi bilan birinchi marta talabni qondirish mumkin [Adam Kilgarriff, 2013]. Chastotali lug'at odatda bir tilli lug'at turi bo'lib, unda leksik birliklar butun tilni, ma'lum bir uslubni yoki alohida muallifni matnlar majmuasida foydalanilgan so'zlar lug'ati, chastotasiga qarab tavsiflanadi. Bunday lug'atlar tekshirilayotgan leksik birlik turiga ko'ra so'z shakli, so'z (leksema), o'zak (axborot fanida qo'llaniladigan), semantik (alohida ma'noli so'zlar) va so'z turkumi chastotali lug'atlarga bo'linadi.

X leksik birlik qo'llanilishining mutlaq va nisbiy belgilari ajratiladi. Mutlaq xarakteristika ma'lum leksik birlikning f chastotasi x ning o'rganilayotgan matnlar korpusidagi $f(x)$ dan foydalanish soniga tengdir. Chastota lug'ati $f(x)$ yoki normallashtirilgan $f(x)/N$ chastotasiga ega, bu yerda N - matndagi tekshirilgan so'zlar soni. Lug'aviy birlik qo'llanilishining nisbiy xarakteristikasi yoki birlik darajasi, ya'ni lug'atdagi mutlaq qo'llanish xususiyati berilgan leksik birliknikidan kattaroq yoki unga teng bo'lgan leksik birliklar soni

yoki leksik birlikdan foydalanishga imkon beradigan ba'zi xususiyat. unvonini ko'proq yoki kamroq aniq hisoblash kerak. Ko'pgina chastotali lug'atlar ham mutlaq, ham nisbiy xususiyatlarni beradi. Shunday ekan, matnning lingvistik tahlilida leksikografik va statistik metodlarga tayanib ish ko'rish, ayniqsa, yozuvchilik leksikografiyasi bilan shug'ullanish bugungi o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biridir.

Tilga olganimiz «Alisher Navoiy tilining izohli lug'ati» o'zbek yozuvchilik leksikografiyasi tarixida juda katta voqea bo'lganligi shubhasiz. Ammo lug'atning yaratilganiga 20 yildan ortiq vaqt o'tdi. Bu an'anani izchil davom ettirib, boshqa o'zbek shoir va yozuvchilari asarlari lug'atini yaratish haqidagi g'oya esa hamon amalga oshmasdan qolmoqda. Bunday holatda o'zbek tili leksik fondining mukammalligiga da'vo qilish qiyin bo'lib qoladi.

Shoir va yozuvchilar lug'atini tuzishga kirishishdan avval uning yaratish prinsiplarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Soha mutaxassislari lug'at uchun dastlab manba tanlash, tuzish usulini belgilab olish va shundan so'ng so'zlikni yaratishga kirishish lozimligini qayd etishadi.

Doston lug'atlarini yaratish

Manba sifatida olinishi ko'zda tutilgan ijodkor asarlarining mukammal to'plami yaratilmagan taqdirda, hatto yaratilgan taqdirda ham, ma'lum bir shoir yoki yozuvchi asarlarining to'liq so'zligini tuzib bo'lmaydi. Chunki shunday paytda ham ijodkor arxividagi materiallar, nashr etilmagan qo'lyozmalar e'tibordan chetda qolib ketishi mumkin. Balki bunday mukammallikka uning alohida olingan bir asari misolida erishish mumkin bo'lar. Shuning uchun bo'lsa kerak, ko'pchilik tilshunos-leksikograflar masalaga differensial yondashishdan voz kechib, yozuvchilarning to'liq so'zligini tuzishning maqsadga muvofiqligi haqida mulohaza yuritadilar.

Ushbu o'rinda "Alpomish" dostonining matni lug'atini yaratish uchun uch variant tanlab olindi. Birinchisi, doston variantlaridan eng mukammali bo'lgan 2010-yilda chop etilgan Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti, Abdunazar Poyonov varianti, 2018-yilda O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti tomonidan chop etilgan Mardonaqul Avliyoqul variantlari material vazifasini o'tadi. Bu material adib ijodiy tafakkuri, badiiy mahorati va tildan foydalanishdagi o'ziga xos uslubi haqida birmuncha to'la va asosli xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Shu ma'noda o'zbek xalq og'zaki ijodining dostonlari matnining lug'atini yaratish ham ma'lum ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Tadqiqotda xalq og'zaki ijodidan «Alpomish» dostonining uch xil varianti (Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti, Abdunazar Poyonov varianti va Mardonaqul Avliyoqul varianti) bo'yicha alfavit-chastotali lug'at va chastotali lug'at tuzilgan va tahlil qilingan.

Ikkinchi masala – so'zlikni tuzish usulini belgilash hisoblanadi. Jahon leksikografiyasida lug'at tuzishning tematik, kombinator, g'oyaviy, alfavitli kabi usullari orasida alfavitli so'zlik tuzish usuli ma'qullangan va yozuvchilik leksikografiyasida shu usuldan ko'proq foydalanilmoqda [Karpova, Stupin 1982, 13-20]. Bu o'rinda ham ana shu an'anaga sodiq qolindi. Ayni paytda, u chastotali va ters lug'atlar hisobiga boyitildi.

Nihoyat, uchinchi masala – so'zlik tuzish masalasi. Bugungi kompyuter texnologiyasi zamonida so'zlik yaratish muammosi osonlik bilan hal etiladi. Qo'lda bir necha yillar davomida bajariladigan ishni kompyuter yordamida sanoqli kunlarda uddalash mumkin. Ma'lumotlarning ishonchliligi bilan esa u qo'lda yaratilgan lug'atlarga nisbatan ancha yuqori turadi.

Alpomish dostoni matnining lug'atini shu taxlitda yaratish va unda muallifning badiiy-publisistik merosining leksik-semantik arsenalini birmuncha to'liq aks ettirish maqsad qilib qo'yildi. O.M.Karpova va L.P.Stupinlarning «Yozuvchi tilining lug'ati uning ijodida mavjud bo'lgan barcha leksik birliklarni, jumladan, eskirgan va to'liq iste'moldan chiqqan so'zlarni, shuningdek, individual-mualliflik yasalmalarini ham aks ettirishga mo'ljallangan bo'ladi. Boshqacha aytganda, umumxalq tili lug'ati o'z so'zligini sinxron va diaxron jihatdan qandaydir ma'noda chegaralaydi. Yozuvchi tili lug'atida esa, mohiyat e'tibori bilan sinxron planda ham, diaxron planda ham hech qanday cheklovlar qo'yish kerak emas. Shuni ham ta'kidlash muhimki, yozuvchilik lug'atida me'yoriy va nome'yoriy leksika tarzida tanlanish yo'q. Bunda odatda so'z ustasining faqat umumtil fondiga kiradigan materialnigina emas, balki u yoki bu darajada me'yordan, umumiy so'z qo'llashdan chekinadigan faktlarni ham qamrab oladigan qat'iy to'liqlik bilan qayd etiladi» [Karpova, Stupin 1982, 13-20] degan fikrlari ushbu so'zlikda e'tiborga olinib, ularni shakliy va miqdor jihatdan aks ettirish birinchi darajali vazifa qilib belgilandi.

Lug'atda so'zlar matnda qanday holatda uchragan bo'lsa, shu holatda keltirildi va kompyuter yordamida ularni statistik jihatdan ishlashning imkoni paydo bo'ldi. Alpomish dostonining uchta

variantining statistik tahlil natijalari olindi (1-jadval).

1. Alpomish dostonining Fozil Yo'ldosh o'g'li variantining elektron lug'ati olindi. Doston MS Word dasturida tayyorlangan 623 Kb hajmli *.txt formatdagi fayldan iborat. Dostonning ushbu varianti dastur yordamida qayta ishlangan so'ng unda jami 14413ta so'z ishlatilgan va ularning qo'llanilishi 82106 so'zni tashkil qilgan. Elektron lug'atda 82106 ta birlik hosil bo'ldi.

2. Alpomish dostonining Abdunazar Poyonov variantining elektron lug'ati olindi. Doston MS Word dasturida tayyorlangan 631 Kb hajmli *.txt formatdagi fayldan iborat. Dostonning ushbu varianti dastur yordamida qayta ishlangandan so'ng unda jami 19098ta so'z ishlatilgan va ularning qo'llanilishi 78632 so'zni tashkil qilgan. Elektron lug'atda 78632ta birlik hosil bo'ldi.

3. Alpomish dostonining Mardonaqul Avliyoqul variantining elektron lug'ati olindi. Doston MS Word dasturida tayyorlangan 488 Kb hajmli *.txt formatdagi fayldan iborat. Dostonning ushbu varianti dastur yordamida qayta ishlangan so'ng unda jami 13520ta so'z ishlatilgan va ularning qo'llanilishi 62100 so'zni tashkil qilgan. Elektron lug'atda 62100ta birlik hosil bo'ldi.

№	Matn nomi	Jami so'zlar soni	Qo'llanilgan so'zlar soni
1.	Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti	82106	14413
2.	Abdunazar Poyonov varianti	78632	19098
3.	Mardonaqul Avliyoqul varianti	62100	13520

1-jadval. Doston variantlarining so'zlar chastotasi.

Dostonda ishtirok etgan harflarning statistik tahlili

Dostonlarda ishtirok etgan so'zlarning bosh harfi bo'yicha statistik tahlillar olindi. Bu aytuvchi dostonning kuylaganda qaysi harf bilan boshlangan so'zni qancha ishlatganlik bo'yicha tahlillarni beradi. U quyidagi jadvalda ifoda etilgan (2-jadval).

Harflar	Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti	Abdunazar Poyonov varianti	Mardonaqul Avliyoqul varianti	Jami
A	754	800	517	2071
B	1589	1726	1379	4694
D	463	619	396	1478
E	410	408	548	1366
F	75	105	31	211

G	218	307	227	752
H	303	427	256	986
I	332	474	260	1066
J	290	353	223	866
K	1260	1431	1245	3936
L	59	148	75	282
M	580	633	384	1597
N	239	397	192	828
O	729	1063	834	2626
P	219	362	222	803
Q	1429	1992	1392	4813
R	117	137	69	323
S	852	1254	876	2982
T	1037	1907	1268	4212
U	450	489	323	1262
V	74	87	51	212
X	257	445	279	981
Y	1001	1373	885	3259
Z	181	267	147	595
O'	665	657	598	1920
G'	126	164	76	366
Sh	263	399	177	839
Ch	441	674	590	1705
Jami so'zlar	14413	19098	13520	47031
Ularning qo'llanilishi	82106	78632	62100	222838

2-jadval. Doston variantlarida so'zlarning bosh harflari kesimida chastotasi.

Amalga oshirilgan ushbu vazifani, ma'lum ma'noda, ishning birinchi bosqichi deyish mumkin. Birinchi bosqichda necha marta qo'llanilgani ma'lum bo'lgan so'z shakllarining ikkinchi bosqichda necha o'zak so'zdan iboratligi aniqlanadi. Bu so'zlarni va so'z shakllarini so'z turkumlariga ajratgan holda chastotasini aniqlash va foizini belgilash mumkin. 1 martadan tortib 100 martagacha qo'llanilgan so'z va so'z shakllari chastotasini aniqlash ham mumkin bo'ladi va hokazo. So'z turkumlarini ajratib olib, ularning chastotasini aniqlashga ham sharoit yaratiladi. Bu esa galdagi vazifalardir.

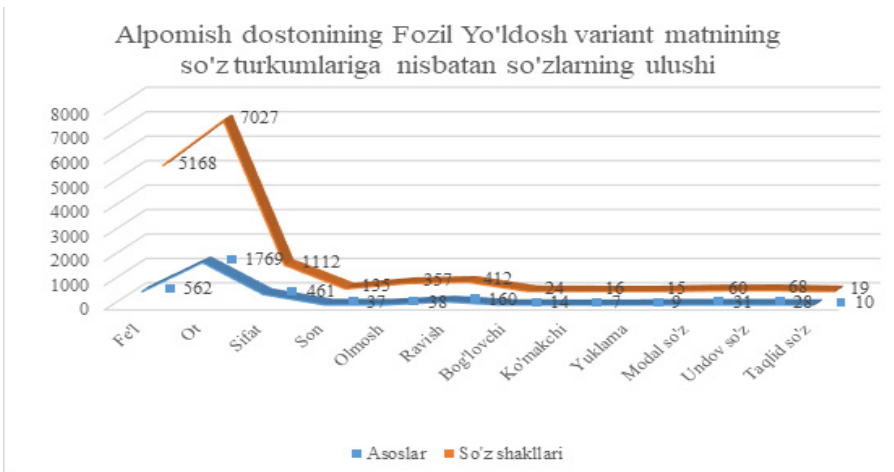
Soʻz turkumlarining statistik tahlili

"Alpomish" dostonining Fozil Yoʻldosh variantining asoslar va turkumlar boʻyicha statistika tahlil natijalari olindi. Bunda lugʻatdagi soʻzlarni turkumlarini birlashtirib chiqishda 12 turdagi soʻz turkumlaridan foydalanildi: feʼl, ot, sifat, son, olmosh, ravish, bogʻlovchi, koʻmakchi, yuklama, modal soʻz, undov soʻz va taqlid soʻz. Fozil Yoʻldosh variantida 14413 ta soʻz shakllari bir-birini takrorlamay kelgan. Ushbu lugʻatdagi soʻz shakllaridan asoslar lugʻati tuzilganda 3126 ta asos soʻzdan iborat lugʻat hosil boʻldi (3-jadval).

M	Turkum	Matndagi soʻzlarni soʻz turkumlariga nisbatan koʻrsatkichlari			
		Asoslar	Soʻz shakllari	Asoslar	Soʻz shakllari
1	Feʼl	562	18,0	5168	35,9
2	Ot	1769	56,6	7027	48,8
3	Sifat	461	14,7	1112	7,7
4	Son	37	1,2	135	0,9
5	Olmosh	38	1,2	357	2,5
6	Ravish	160	5,1	412	2,9
7	Bogʻlovchi	14	0,4	24	0,2
8	Koʻmakchi	7	0,2	16	0,1
9	Yuklama	9	0,3	15	0,1
10	Modal soʻz	31	1,0	60	0,4
11	Undov soʻz	28	0,9	68	0,5
12	Taqlid soʻz	10	0,3	19	0,1

3-jadval. "Alpomish" dostonining Fozil Yoʻldosh variant matnining soʻz turkumlariga nisbatan soʻzlarning ulushi.

Natijalarni diagramma koʻrinishida taqdim etish

Leksik birliklarni statistik metod bilan tahlil qilish leksikologiya va leksikografiyaning ko'plab masalalarini hal etishga ko'maklashadi. Bu metod yordamida yozuvchi ijodi uchun xarakterli bo'lgan lingvistik birliklar aniqlanadi va boshqa ijodkorlar matniga qiyoslanadi. Yaratilgan ters lug'atlar yordamida ijodkor uslubi uchun xos bo'lgan grammatik vositalar ko'lamini aniqlashning ham imkoni yaratiladi.

So'zlikning yana bir ahamiyati shundan iboratki, bir joyga to'plangan material lug'atga differensial munosabatda bo'lishga zamin yaratadi. Undan funksional uslublarga xos bo'lgan, umumiste'moldagi yoki dialektal leksik elementlarni ajratib olib, ilmiy-tadqiqot maqsadlarida foydalanish mumkin bo'ladi.

Harqalay, lug'at shaklida amalga oshirilayotgan ishning filologik tadqiqotlar olib borishdagi, shoir va yozuvchilar tili va uslubini o'rganishdagi afzalliklari va kamchiliklarini aniq tasavvur qilish lozim. Uning ijodkor tili va uslubini o'rganish va belgilashdagi beqiyos ahamiyatini qayd etish bilan birgalikda, uning o'z zimmasiga ololmagan jihatlarini ham ko'ra bilish kerak.

Lug'atni avtomatik yaratishda uchragan kamchiliklar

Jumladan, kompyuter yordamida ishlash jarayonida quyidagi kamchiliklar ko'zga tashlandi:

- lug'atda ayrim so'zlar, masalan, obrazlarning nomlari qo'shtirnoq ichida keltirilgan. Kompyuter qo'shtirnoq ichidagi har bir so'zni alohida o'qimoqda. Qo'shtirnoqdan keyin ayrim qo'shimchalar bor bo'lsa, masalan, «qo'l ushlatar»ini, «Qultoy»dan yoki «Qultoy bobo»ning deb yozilgan bo'lsa, uning tarkibidagi *ini* va *ning* ham alohida so'z tarzida qayd etilmoqda. «Qultoy»dan deb yozilgan so'zdagi qo'shtirnoqni hisobga olmasdan, *Qultoydan* tarzida keltirmoqda. Matndan Qultoydan so'zi izlanganda esa kompyuter uni topib bera olmayapti. Chunki qo'shtirnoq bunga xalaqit bermoqda. Matnda Qultoyni, Qultoyda, Qultoyning, Qultoyga, Qultoydan kabi so'zlarining barchasida Qultoy qo'shtirnoqqa olingan. Ularning lug'atda berilishida qo'shtirnoqdan holi qoldirilgan;

- matnda ba'zi so'zlarning oxirgi yoki o'rtasida harflar yoki qo'shimchalar to'rtburchak qavsga olingan. Masalan, rostdi[r], dash[t]i, Qo'ng'irotni[ng]. Bunda so'zni lug'atga kiritishda ikki xil varianti olinadi. Misol uchun, rostdi[r] so'zi lug'atga ham rostdi, ham rostdir tarzida kiritildi;

- ikki so'z birikuvining qo'shma so'z ekanligi faqat inson fikri

orqaligina anglashiladi. Shuning uchun hozircha qo'shma so'zlar-ning lug'atda aks etishi muammoligicha qolmoqda;

-ayrim so'zlar, masalan, Ultontoz so'zi personaj tilida aytilishiga qarab Ulton, Ultonshoh shaklida berilgan. Ularni ham ikkita so'z sifatida qayd etishga to'g'ri keladi. Shunday bo'lmasa, lug'atning «kompyuter prinsipi» buzilib ketadi;

- Yig'in-tudani, damba-dam, ort-sirtidan, qilmading-ku kabilar matnda chiziqcha bilan berilgan va bu qo'shilmalarni ham kompyuter lug'atda juft so'zlar sifatida qayd etgan;

- matndagi qisqartma so'zlar ham lug'atga kiritilgan;

- ba'zi so'zlar matnda ikki xil berilgan: boryapti - borayapti, bo'lasmikan - bo'lasmikin, ko'targuli - ko'targulik ko'rinishida ikki xil yozilgan. Kompyuter ularni alohida-alohida lug'at birliklari sifatida qayd etgan. Bu o'rinda lug'atga qo'ldan qo'shimcha ishlov berishga yoki ularni shu holicha qoldirib, ikki holatni ikki so'z sifatida e'tirof etishga to'g'ri keladi. Biz ularni o'z holicha qoldirishni maqsadga muvofiq deb hisobladik;

- kompyuter matndagi raqamlarni qayd etmagan. Masalan, matnda 8ta, 10ta yoki 8tasi, 10tasi deb yozilgan bo'lsa, ta yoki tasi ni alohida so'z sifatida ko'rsatgan;

- qandaydir bir harf boshqa shriftda yozilib qolgan bo'lsa-yu, umumiy matndagi shriftlarga mos kelmasa ham kompyuter so'zni o'qimaydi yoki lug'atda uni alohida qayd etadi.

Bu kabi holatlarga qo'ldan o'zgartishlar kiritish lug'atni tartibga keltirishda chalkashlikarga olib kelishi tabiiy. Shuning uchun bu ish faoliyatimizdagi dastlabki tajriba bo'lganligini va kamchiliklar asta-sekinlik bilan tuzatilib va bundan keyin tuzadigan lug'atlarimiz takomillashib borishini hisobga olib, ular hech bir o'zgarishsiz qoldirildi.

Xulosa

Shunday qilib, Alpomish dostoni variantlarini til lug'ati ustida olib boriladigan ishning birinchi bosqichida dostonning badiiy-publisistik merosining umumiy inventari to'plandi va shu orqali uning umumiy lug'at fondi aniqlandi.

Matnlarning alfavit va chastotali lug'atlari tuzildi hamda statistik tahlillari olindi. Matnning statistik lug'atlarini yaratish dasturiy ta'minotida lug'atni to'liq va aniq tuzishda yo'l qo'yiladigan ba'zi kamchiliklar ko'rsatib o'tildi.

Adabiyotlar

- Кўнғуров, Р., Каримов, С. 1984. *Ўзбек тили стилистикаси ва нутқ маданияти*. Библиографик кўрсаткич. Самарқанд: СамДУ нашри.
- Каримов, С., Жўраев, Т. 2001. *Ўзбек тили услубияти ва нутқ маданияти*. Библиографик кўрсаткич. Самарқанд: СамДУ нашри.
- Каримов, С. 2002. *Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғотит турк» асарлари ва унинг туркий халқлар маданияти ҳамда жаҳон цивилизациясида тутган ўрни*. Халқаро конференция материаллари. 2002 йил 25-26-ноябр. Самарқанд: СамДУ нашри.
- Боровков, А.К. 1965. "К истории словаря «Мукаддимат ал-адаб» Замахшари". *Вопросы языкознания* 2: 101.
- Ҳамидов, З. 2004. *Луғатшунослик тарихи ва қўлёзма луғатлар*. Тошкент: Адолат.
- Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати*. 1983. 2 том. Тошкент.
- Бектаев, К.Б., Кенесбаев, С.К., Пиотровский, Р.Г. 1973. "Об инженерной лингвистике". *Вопросы языкознания* 2: 14-20.
- Кўнғуров, Р., Каримов, С. 1981. *Зулфия поэзияси тилининг луғати*. Тошкент: Ўқитувчи.
- Карпова, О.М., Ступин Л.П. 1982. "Советская писательская лексикография". *Вопросы языкознания* 1: 13-20.
- Киссен, И.А. 1972. *Словарь наиболее употребительных слов современного узбекского литературного языка*. Тошкент.
- Махматмурадов, Ш. 1989. *Словарь языка поэтических произведений Хамзы*. Ташкент: Изд-во литературы и искусства имени Гафура Гуляма.
- Муҳаммедов, С. 1982. *Ўзбек тилининг алфавитли-частотали луғати (газета текстлари асосида)*. Тошкент.
- Ризаев, С. 1980. *Ўзбек совет болалар адабиёти тилининг частотали луғати*. Тошкент.
- Ризаев, С., Бўронов, Н. 1986. *Абдулла Қаҳҳор «Синчалак» повести тилининг частотали луғати*. Тошкент.
- Nurmonov, A., Yo'ldoshev, B. 2001. *Tilshunoslik va tabiiy fanlar*. Toshkent: Sharq.
- Adam Kilgarriff. 2013. "Putting Frequencies in the Dictionary". *International Journal of Lexisography*.
<https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Frequency+Dictionary>.

Alphabetical and frequency dictionaries and statistical analyzes of "Alpomish" epic texts

Muhammadsolih Tursunov¹

Abstract

This article is devoted to the research of the texts of Alpomish epics based on corpus creation software. It describes the processes and results of selecting the texts of Alpomish epics, compiling alphabetical and frequency dictionaries. Then the results of the statistical analysis of the texts Alpomish described. Giving the frequency of absolute words and the negative case in the dictionary are of both scientific and practical importance. From it, there would be possible to determine the words characteristic of the artist's style. Since the dictionary is compiled with the help of a computer, we can say that a high level of accuracy has been achieved in this regard. Some shortcomings that can be encountered during the creation of a dictionary with the help of the program are considered.

Key words: *Alpomish, dictionary, alphabet-frequency dictionary, frequency dictionary, word, frequency, phrase, statistics.*

References

- Qo'ng'urov, R., Karimov, S. 1984. *O'zbek tili stilistikasi va nutq madaniyati*. Bibliografik ko'rsatkich. Samarqand: SamDU nashri.
- Karimov, S., Jo'raev T. 2001. *O'zbek tili uslubiyati va nutq madaniyati*. Bibliografik ko'rsatkich. Samarqand: SamDU nashri.
- Karimov, S. 2002. *Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asari va uning turkiy xalqlar madaniyati hamda jahon sivilizasiyasi-da tutgan o'rni*. Xalqaro konferensiya materiallari. 2002-yil 25-26-noyabr. Samarqand: SamDU nashri.
- Borovkov, A.K. 1965. "K istorii slovarya «Mukaddimat al-adab» Zamaxshari". *Voprosi yazykoznaneya* 2: 101.
- Hamidov, Z. 2004. *Lug'atshunoslik tarixi va qo'lyozma lug'atlar*. Toshkent: Adolat.
- Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati*. 1983. 2 tom. Toshkent.
- Bektaev, K.B., Kenesbaev, S.K., Piotrovskiy, R.G. 1973. "Ob injenernoy

¹Muhammadsolih S. Tursunov – independent researcher, Samarkand State University.

E-mail: muhammadsolih927@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6485-3630

For citation: Tursunov, M.S. 2022. "Alphabetical and frequency dictionaries and statistical analyzes of "Alpomish" epic texts". *Uzbekistan: Language and Culture* 3: 61–75.

- lingvistike". *Voprosi yazikoznaniya* 2: 14-20.
- Qo'ng'urov, R., Karimov, S. 1981. *Zulfiya poeziyasi tilining lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi.
- Karpova, O.M., Stupin, L.P. 1982. "Sovetskaya pisatelskaya leksikografiya". *Voprosi yazikoznaniya* 1: 13-20.
- Kissen, I.A. 1972. *Slovar naibolee upotrebitelnix slov sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazika*. Toshkent.
- Maxmatmuradov, Sh. 1989. *Slovar yazika poeticheskix proizvdeniy Xamzi*. Tashkent: Izd-vo literaturi i iskusstva imeni Gafura Gulyama.
- Muhammedov, S. 1982. *O'zbek tilining alfavitli-chastotali lug'ati (gazeta tekstlari asosida)*. Toshkent.
- Rizaev, S. 1980. *O'zbek sovet bolalar adabiyoti tilining chastotali lug'ati*. Toshkent.
- Rizaev, S., Bo'ronov, N. 1986. *Abdulla Qahhor «Sinchalak» povesti tilining chastotali lug'ati*. Toshkent.
- Nurmonov, A., Yo'ldoshev, B. 2001. *Tilshunoslik va tabiiy fanlar*. Toshkent: Sharq.
- Adam Kilgarriff. 2013. "Putting Frequyensiyes in the Distionary". *International Journal of Lexisography*.
<https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Frequency+Dictionary>.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

O'zbekiston: til va madaniyat (O'zTM) – zamonaviy O'zbekiston (sobiq Turkiston) bilan bog'liq bevosita Markaziy Osiyo mintaqasini birlashtiradigan til, tarix, san'at, etnografiya, madaniyat va ijtimoiy fanlar sohalarini qamrab olgan ilmiy jurnaldir. O'zTM munozarali, zamonaviy, innovatsion, konseptual jihatdan qiziqarli, original mavzudagi ilmiy tadqiqotlarni nashr qiladi. Jurnal lingvistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, din, falsafa, ilohiyot, fan, ta'lim, metodika, sotsiologiya, psixologiya, tarix, madaniyat, san'at, etnologiya, etnografiya, antropologiyaga oid ilmiy yo'nalishdagi maqolalar va taqrizlar hamda konferensiya hisobotlarini qabul qiladi.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham qabul qilinadi. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr ettirmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etilishi lozim.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (uzlangcult@gmail.com) elektron pochta-siga yuboriladi. Iqtiboslar va izohlar uchun MS Word menejerini qo'llash mumkin.

Barcha qo'lyozmalar tahririyatga muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan taqdim etiladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantiriladi. Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbek va ingliz tillarida 100–150 so'zdan iborat abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstraktda maqolaning qisqacha mazmuni va dolzarbligi, tadqiqot natijalari aks etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi kerak.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tilda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – to'q bo'yoqda, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki"

shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satr boshidan, boshqa barcha qatorlari xatboshidan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

VII. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

VIII.1. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*, Shahar: Nashriyot nomi.

Qudratullayev, Hasan. 2018. *Boburning adabiy-estetik olami*. Toshkent: Ma'naviyat.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Qudratullayev 2018, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya, kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011 (a), 99]

[Sirojiddinov 2011 (b), 67]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Abdurahmonov, G'anjion, Alibek Rustamov. 1984. *Navoiy tilining grammatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdurahmonov, Rustamov 1984, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq mualliflari bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismlari to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda birinchi muallif ismi yoziladi va "boshqalar" deb ko'rsatiladi.

[Familiya va boshqalar kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Abdug'afurov, Abdurashid. 2016. "Badoye' ul-bidoya"ning tuzilish sanasi". *XX asr o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi*, Olim To'laboyev muharrirligida, 174–184. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdug'afurov 2016, 176]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Mamatov, Ulug'bek. 2018. *O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari*.

Toshkent: Mumtoz so'z. <https://kitobxon.com/uz/catalog/sanat/>. 12.03.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Маматов 2018, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago:

Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2017, 19-hujjat]

VIII.2. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi". *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Mahmudov, Nizomiddin. 2013. "Termin, badiiy so'z va metafora". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 3 – 8. Toshkent.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Mahmudov, 2013, 5]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Aminov, Hasan. 2018. "O'zbekiston san'atida temuriylar siyмосi". *O'zbekistonda xorijiy tillar* 2: 246 – 253. doi: 10.36078/1596780051.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

VIII.3. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi “O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati” gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro‘yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo‘yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo‘lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko‘rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. “Jomiy “Xamsa” yozganmi?.” *O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Jabborov, Rustam. 2019. “Navoiyning Tabrizda yashagan xorazmlik kotibi”. *UZA: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi*, 08.12. <https://uza.uz/uz>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Jabborov 2010, 17]

Maqola so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro‘yxati ikki qismdan iborat bo‘lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini “The Chicago Manual of Style, 16th Edition” qo‘llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko‘rib olishingiz mumkin.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Uzbekistan: language and culture is an academic journal, publishing research in linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies. We aim to publish cutting edge, innovative, conceptually interesting, original case studies and new research, which shape and lead debates in multifaceted studies. We do not publish economic analyses or policy papers. Any opinions and views expressed in publications are the opinions and views of the authors, and the publishers are not responsible for the views/ reviews of the contributors.

The journal is published four times a year. The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcomed. In addition to research articles, the journal welcomes book reviews, literature overviews, conference reports and research project announcements.

1. General

- Submission Guideline

1. Manuscripts may be submitted at any time during the year. However, if the author wishes to have his/her manuscript published in a certain issue of the journal, the submission should be made at least five months in advance of the proposed publication date.

2) Manuscripts should be submitted by email (uzlangcult@gmail.com) as an attachment in MS Word document (.doc) format and use MS Word Source.

3) All manuscripts should be submitted with a cover page including an email address, a mailing address and a short introduction about the author(s) /contributor(s)'.

2. Manuscript format

1) The main texts should be written in Times New Roman font, 12 point, and single-spaced in 44 pagination with 1-inch margins.

2) Submissions must follow the author-date system of *The Chicago Manual of Style*, 16th Edition.

3) Quotations are given in brackets in the text.

4) A research article should normally be no more than 9,000 words in length, including the following contents:

- an abstract of 150-200 words (in English, Russian, and Uzbek) and seven to ten keywords;

- a list of references of no more than five (5) pages;

- tables and figures, if any.

5) A book review should generally be about 1,500 English words (or other languages) in length, and must include the heading and closing in the following format:

- Heading: *Title of the Book*. By Author's Name(s). City of Publication: Publisher Name, Year. pp. Price, ISBN:, (hardcover/paperback).

- Closing: Book reviewer's name, affiliation and postal address at the end.

6) Style Points Headings. Limit: Four levels.

Level 1. Title Style (e.g. the first letter of each word upper case, except prepositions), Bold, and 14 point.

Level 2. Title Style, Italics, 14 Point.

Level 3. Modified “down” style (first letter upper case, or first letter of first two words if the first word is an article), Bold, and 12 point.

Level 4. Modified down style, Bold, 11 point.

3. Style and Usage

1) Translation

- Translated excerpts from classical texts or non-English sources should be annotated with clarification of its original/published language and translator. Likewise, “Author’s own” translations of quoted texts should be noted as such.

- The author is expected to provide an English translation of key terms in the work, rather than a translator without expertise in the subject.

- Excerpts or quoted texts from published translation will not be edited. However, UzLC editors may query or modify translations of key terms or texts provided by the author.

- Where necessary, short supplementary information such as dates, an item in its original characters, or the Romanized form of a non-English item, may be included.

- Names of foreign publishers, and titles of sources published in a foreign language should primarily appear in Romanized form without translation. However, if necessary, a translation may be added in brackets ([]).

2) Names and Terms

- Place Names (foreign):

Designation for division of areas should be either translated or hyphenated after the given area name.

Designation for geographical/structure names are not hyphenated, and appear without the equivalent English term.

Institutional names are considered proper nouns. Their names should appear following the preference of the individual institutions.

3) The descriptive designation of a period is usually lowercase, except for proper names or traditionally capitalized terms.

4. Quotation

1) Block Quotations:

- A block quotation should start with double line spacing and an indentation from the left margin. From the second paragraph of the block quotation, additional paragraph indentation is needed.

Texts in block quotation should be written in Times New Roman 10 pts., and not be entirely italicized.

5. Others

1) There is one space after sentence punctuation and not two.

2) The end parenthesis, closing quotation mark, and footnote numbers come after the sentence punctuation.

3) For parentheses within parentheses, use brackets ([]).

6. Basic Citation Format

The following examples illustrate citations using the **author-date** system. Each example of a reference list entry is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text. For more details and many more examples, see chapter 15 of *The Chicago Manual of Style*.

BOOK

Reference List (hanging indent):

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of How Eating Has Evolved*. New York: Penguin.

In Text Cite:

[Pollan 2006, 99–100]

Reference List (hanging indent):

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

In Text Cite:

[Ward and Burns 2007, 52]

For four or more authors, list all of the authors in the reference list; in the text, list only the first author, followed by et al. (“and others”):

[Barnes et al. 2010, 847]

Reference List (hanging indent) book chapter:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

In Text Cite:

[Kelly 2010, 77]

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources):

Reference List (hanging indent) book originally published elsewhere:

Cicero, Quintus Tullius. 1986. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

In Text Cite:

[Cicero 1986, 35]

BOOK PUBLISHED ELECTRONICALLY

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL; include an access date only if one is required by your discipline. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a

chapter or other number.

Reference List (hanging indent):

Austen, Jane. 2007. *Pride and Prejudice: A Novel in Five Books*. New York: Penguin Classics. Kindle edition.

In Text Cite:

[Austen 2007, 101]

Reference List (hanging indent):

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders>

In Text Cite:

[Kurland and Lerner, chap. 10, doc. 19]

JOURNAL ARTICLE

Article in a print journal

In the text, list the specific page numbers consulted, if any. In the reference list entry, list the page range for the whole article.

Reference List (hanging indent):

Weinstein, Joshua I. 2009. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104:439–58.

In text cite:

[Weinstein 2009, 440]

Article in an online journal

Include a DOI if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL. Include an access date only if one is required by your discipline.

Reference List (hanging indent):

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. 2009. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115:405–50. doi:10.1086/599247.

In text cite:

[Kossinets and Watts 2009, 411]

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a New York Times article on February 27, 2010..."); they are commonly omitted from a reference list. The following examples show more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL; include an access date only if your discipline requires one. If no author is identified, begin the citation with the article title.

Reference List (hanging indent):

Mendelsohn, Daniel. 2010. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25.

In text cite:

[Mendelsohn 2010, 68]

Reference List (hanging indent):

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. 2010. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

In text cite:

[Stolberg and Pear 2010, 12]

WEBSITE

A citation to website content can often be limited to a mention in the text ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its website . . ."). If a more formal citation is desired, it may be cited as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

Bibliography (hanging indent):

Google. 2009. "Google Privacy Policy." Last modified March 11. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

In text cite:

[Google 2009]

Reference List (hanging indent):

McDonald's Corporation. 2008. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

In text cite:

[McDonald's 2008]

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan 0936-raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.09.2022-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasida.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.